

ISBN 978-86-82873-16-7

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК
С А Н У

ЗБОРНИК РАДОВА II

Уређивачки одбор:

др Гордана Јовановић, редовни професор, др Александар Лома, дописни члан САНУ, др Предраг Пипер, дописни члан САНУ, др Слободан Реметић, дописни члан АНУРС, др Стана Ристић, научни саветник, др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:
Срето Танасић

БЕОГРАД
2007

МАРИЈА БИНЋИЋ

ТУРЦИЗМИ У СЕДАМНАЕСТОМ ТОМУ РЕЧНИКА САНУ

Грађа Речника САНУ, која бележи велики број турцизама, није била до сада предмет посебних истраживања. Турцизми обрађени у досадашњих 17 томова дају најпотпунији попис ове лексике у српском језику. Циљ нашег рада је да се напишу и прикажу турцизми заступљени у 17. тому Речника САНУ, чиме би се утврдило њихово место не само у корпусу овог тома, већ и у лексичком фонду српског језика уопште.

Кључне речи: турцизам, лексема, речник, позајмљеница, адаптираност.

Велики Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ почео је да излази 1959. године и до сада је изашло 17 томова. Сваки том има око 800 страница, што укупно износи око 13600 страница. Када буде готов, Речник САНУ ће имати преко 400.000 одређеница; грађа за Речник САНУ, која броји око 10 милиона листића, ексцерпирана је из неколико хиљада дела (књижевних, стручних и сл.) и неколико стотина дијалекатских збирки речи (Пешикан 1973–1974: 13, 16). У Речнику САНУ, поред домаће лексике, заступљене су и речи страног порекла. У уводном делу 1. тома Речника САНУ дат је попис скраћеница за 25 различитих језика, а у 17. тому за 35 језика. Међу речима страног порекла најбројнији су турцизми.¹ Због присуства великог броја турцизама у грађи, од самог почетка рада на овако конципираном дескриптивном Речнику јавила се потреба за стручним консултантима — оријенталистима.²

¹ У литератури су у употреби и други термини као што су *џурске* и *друге источноанске речи*, *османизми*, *оријентализми*, *ријечи оријенталног поријекла* итд. Термин *џурцизам* је, и поред извесне неодређености, прихваћен и најчешће коришћен у научној литератури. Детаљније о овоме види у Адамовић 1976: 5; Барјактаревих 1966: 114; Танасковић 1983: 110–111.

² Тодор Маневић је био консултант за оријентализме од 2. до 12. тома, од 12. тома до 16. тома оријентализме је обрадио др Дарко Танасковић, а у 16. тому турцизме је обрадила мр Марија Бинђић. У 17. тому је изостао преглед турцизама.

Под турцизмима се подразумевају речи које су пореклом турске или које су посредством турског језика дошле у наш језик из неког другог језика, најчешће арапског, персијског, грчког итд. Принцип који је поштован приликом обраде турцизама у првим томовима подразумевао је навођење етимона изворног језика из којег обрађивана реч води порекло (арапски или персијски, односно турски), док се у каснијим томовима уз све одреднице наводи етимолошки квалификатор *џур.*, без обзира на то из ког језика реч изворно води порекло.

Циљ нашег рада је да се напишу и прикажу турцизми заступљени у 17. тому Речнику САНУ, да се утврди њихово место и статус у корпусу овог тома.

У 17. тому забележено је око 10000 одредница (одвркао–Опово), међу којима је укупно 223 речи турског порекла. Више од половине грађе су глаголи (117), следе именице (84), међу којима највише има глаголских именица и презимена, затим придеви (11), прилози (8), узвици (2) и једна речца.

У ексцерпираној грађи највише су заступљени глаголи: *одгаламиџи*, *одегленисавати*, *одерманиџи*, *одесайивати*, *одесайиџи*, *одесайиџиџи*, *одефиџи*, *одзјаџиџи*, *одзорџиџи се*, *одишџилиџи*, *одјарчиџи*, *одјуларџи*, *одмандалиџи*, *одмандаљивати*, *одмензилаџиџи*, *одомазеџиџи*, *одучкуриџи*, *одракијаџи*, *одсамариџи*, *одселамисаџи*, *одулариџи*, *одурати*, *ођебраниџи*, *ођерданиџи*, *ођубриџи*, *ођузуриџи*, *ођуџурумџи*, *озабеуџиџи*, *озејџиниџи*, *озејџињавати*, *озенђилиџи*, *озираџиџи*, *озифџиџи*, *озохуриџи*, *озуђуриџи*, *озузуриџи*, *озуљамиџи*, *озунђуриџи*, *озухуриџи*, *оилаџиџи*, *оихџијаџи*, *оишџилиџи*, *ојавађиџи*, *ојагати се*, *ојарамазиџи*, *оједнобојџи*, *ојексичџи*, *ојнати*, *окабајеџиџи*, *окабати*, *окабађивати*, *окабулиџи*, *окаиџиџи (се)*, *окаисаџи*, *окаишаџи*, *окајдиџи*, *окајмачџи*, *окалајисаџи*, *окалдрмисаџи*, *окалемџиџи*, *окалуџиџи*, *окалфиџи се*, *окамишаџи*, *оканџаџи*, *окарабојџи*, *окардашиџи*, *окаремиџи се*, *окаримиџи се*, *окариџи*, *окасветџиџи се*, *окасиџиџи*, *окашраниџи*, *окахариџи (се)*, *оклаџијаџи*, *окречавати*, *окречавиџи*, *окречайџи*, *окречџиџи*, *окречњавати*, *окречњавиџи*, *окречњџиџи*, *окуветџиџи*, *окусаџи*, *олучџи*, *омамузаџи*, *омамуриџи се*, *омаризиџи*, *омайџувиџи (омайџуџиџи, омайџуџавиџи, омайџуџиџи)*, *омайџуфиџи (омайџушавиџи, омайџушиџи)*, *омезеџиџи*, *омелемиџи*, *омемлаџи*, *омермериџи се*, *омиразџи*, *омјеканиџи*, *омуфлизиџи*, *онезериџи*, *ојаџучџи се*, *ојариџи се*, *ојармачџи*, *ојасуљаџи се*, *ојасуљџи се*, *ојексинџи*, *ојерважавати*, *ојерваживати*, *ојервазиџи*, *ојергељџи*, *ојердашиџи*, *ојердиџи*, *ојерђелиџи*, *ојешкешџи*, *ојешкириџи*, *ојешкешџиџи*, *ојконачџи се*, *ојкулачиџи*.

Затим следе **именице**: одмандаљивање, одобаша, одулареност, одунлук, одунџија, ожђедлија, ожђедлук, ожђелдија, ожџелдија, оздија, озија, оинџија, оја, ојалија, ојан, ојдара, ојма, ојмалија, ојмица, ојна, ојнак, ојрајтин, ојрајтика, ок, ока, окабаз, окабашчина, окагач, окагача, окајлија, окајче, окакача, окалук, окарица, окарник, окаш, окица¹, оклагија, оклагиџица, оклагуша, оклухана, окргач, окречавање, окречина, окречњавање, оксуз, олмуз, олук, олучара, олучић, олучњак, оман, омбар, омерџашинка, омузбалук, онбаша, онкаш, онлук, ојерважвавање, ојерваз, ојервазивавање, омерица, Омер, Омера, Омербег, омерчић, Оклагић, Омераговић, Омераџић, Омербашић, Омербеговић, Омербожовић, Омеркавазовић, Омерковић, Омеровић, Омерџехаџић, Омерхаџић, Омерхоџић, Омерчић, Омерџић, Одобаша, Одобашић, **придеви**: одуларен, ођуџурумео, ојрајтински, окалајисан, олукли, олучан (олучан), олучаст, олучен, омаџуфио, **прилози**: ожђелд, ојнали, окадар, олмаз, олучасто, одзаманде, одземанде, **узвици**: ожђелдум, ожђелдун и **речца**: олсум (олсун).

Тачан број турцизама било је тешко утврдити ослањајући се само на етимолошке квалификаторе који се углавном наводе само код основне речи, док код њених деривата изостају, као на пример у случају речи *олук*, код које је наведена етимологија, док изостаје код њених деривата *олучара*, *олучић*, *олучиџи*, *олучњак*, *олучасто*. Код само 28 речничких одредница наведено је порекло речи.³

Осврнућемо се на најбројнију врсту речи у грађи. Побројани глаголи су настали извођењем од именица или придева у деривационом процесу неким од устаљених модела у српском језику (нпр. *ђубре* — *ђубриџи* — *ођубриџи*, *зенђил* — *зенђилиџи* — *озенђилиџи*). Највећи број глагола је настао префиксацијом, а свега два суфиксацијом (*оклагијаџи*, *олучиџи*). О богаћењу лексичког фонда префиксацијом управо сведоче ексцерпирани глаголи (нпр. *мезеџиџи* — *омезеџиџи*; *олук* — *олучиџи*).

Глаголи се, по правилу, обрађују на следећи начин: иза дефиниције се врши испоређивање са већ обрађеном основном речју од које је глагол изведен и са евентуално другим дериватима:

озирати, озирати (трп. пр. озирати) свр. учиниџи зираџиним, обрадиџи, обделаџи (*узораџи*, *јосејаџи* и сл.) (*земљу*, *земљиџи*); исп. зират, зиратан.

³ Код одредница *оклагија* (тур. *oklava*) и *олукли* (тур. *olukli*) наведени су погрешни облици етимона *оклађи* и *olukli*. Код одреднице *оја* изостало је навођење турске етимологије.

Међутим, забележили смо и ретка одступања од оваквог начина обраде, која су, свакако, лексикографске омашке, као нпр. код глагола *окувештији*, где није дато испоређење са основном, у 12. тому обрађеном речју *кувеш*, већ се иза одреднице даје етимон:

окуветити, -џм свр. (тур. kuvvet) покр. *ојачаџиџи*, *оснажџиџи се*.

Већи број турцизама је потпуно семантички адаптиран, постао је полисемичан, као што је случај, на пример, код следећег глагола:

окречити, окречџм (окречити) свр. 1. а. *џрекриџиџи*, *џремазаџиџи слојем креча*, *обојџиџи у бело*, *обелиџиџи*. б. фиг. (некога) *изазваџиџи бледило на нечијем лицу*, *заџреџастиџиџи*. 2. ир. *џрекриџиџи лице* обично белом, *свеџиџим џудером*, *кремом* и сл., *наџудерисаџиџи*, *наџиминкаџиџи*. 3. фиг. *џрикриџиџи*, *сакриџиџи*, *маскираџиџи неџиџо* (не џоказујуџи његов стџварни изглед, облик иџд.).

Рекло би се да сваки даљи степен деривације значи и даљи степен семантичке адаптације.

Стилским квалификаторима је означено више од две трећине турцизама. Међу њима најзаступљенији је квалификатор *џокр*. (нпр. *одеџиџиџи*, *оџуларџиџи*, *окадар*), који је наведен уз више од половине речи, затим следе квалификатори *застџи* (*арело*) (*омамуриџиџи се*), *нерасџр* (*осџирањено*) (*оџракијаџиџи*), *разг* (*оворни језик*) (*оџариџиџи се*), *истџи* (*оријски*) (*онбаша*) и сл. Речи које нису обележене неким од квалификатора припадају неутралној лексици (нпр. *оџманџалиџиџи*, *окаџиранџиџи*, *окалџдрмисаџиџи*, *окречњак*, *олучиџиџи* и сл.).

Као контролни речнички корпус за књижевни језик консултовали смо Речник Матице српске, који бележи преко 2600 одредница са квалификатором *џур*.⁴ У Речнику Матице српске забележено је само 36 речи од укупног броја забележених у 17. тому: *окабуџиџиџи*, *окајмаџиџиџи*, *окалајисаџиџи*, *окалемеџиџиџи*, *окалуџиџиџи*, *окариџиџи*, *окаџиранџиџиџи*, *окахарџиџиџи* (*се*), *окречаџиџи*, *окречџиџиџи*, *окуисаџиџи*, *олучџиџиџи*, *омаџиџувиџиџи*, *омезеџиџиџиџи*, *оџаџуџиџиџи се*, *оџариџиџи се*, *оџерважсаваџиџи*, *оџервазџиваџиџи*, *оџервазџиџиџи*, *оџконаџиџиџи се*, *оџобаџа*, *оџулареносџи*, *оџна*, *ока*, *окаџаџа*, *окаџи*, *окаџиџа*, *окусуз*, *олук*, *олучџиџиџи*, *оџуларен*, *олукли*, *олучасџиџи*, *оџзаманџе*.

Како би се направио увид и у стање у народним говорима, консултовали смо и постојеће дијалекатске речнике новијег датума (в. Бојанић–Тривунац 2002; Динић 1988; Живковић 1987; Жугић 2005; Зла-

⁴ Уколико се узму у обзир и деривати и фонетске варијанте појединих речи, тај број износи око 5000.

тановић 1998; Стијовић 1990; Томић 1989; Ћупић–Ћупић 1997; Марковић 1987; Станић 1991). Веома мали број турцизама из 17. тома Речника САНУ забележен је у дијалекатским речницима: *ођубрији* (Станић 1991); *оџћелдија* (Станић 1991); *озуђурији*, *озуђурији* (Стијовић 1990; Станић 1991); *озузурији* (Станић 1991), *ојавашии*, *ојабашији* (в. Ћупић–Ћупић 1997; Стијовић 1990; Станић 1991); *ока* (в. Ћупић–Ћупић 1997; Живковић 1987); *ојмалија* (Живковић 1987); *окајлија* (Станић 1991); *окалајисаји* (Станић 1991); *окарабојаји*, *окарабојаји* (Стијовић 1990; Станић 1991); *окаримии се* (Станић 1991); *оклагија* (*оклегија*, *оклеђија*) (Томић 1989; Живковић 1987); *омаиуфий* (в. Ћупић–Ћупић 1997); *омелемии* (Станић 1991); *ојердаши* (Динић 1988).

Већи број дијалекатских збирки речи из којих је ексцерпирана грађа за Речник САНУ настале су у временском распону од краја 19. века до средине 20. века. Покрајинске речи које су се нашле у 17. тому већином имају само по једну потврду, углавном из неке од старијих збирки речи, као нпр. *одерманији*, *озифији* и сл. На основу малог броја потврђених речи из новијих дијалекатских речника, долази се до закључка да се турцизми губе и из народних говора.

Највећи број анализираних турцизама припада застарелој лексици и покрајинизмима који излазе из активног лексичког фонда српског језика, што показује да их данас има мање него раније у књижевном језику, као и у народним говорима.

Међутим, доста је турцизама и даље у употреби; код неких лексема долази до потпуне семантичке адаптације, до развијања нових значења и нових деривата. Овакве речи су потпуно одомаћене, говорници их не осећају као стране речи. Као пример, навешћемо попис деривата изведених од основне речи *креч* и од њихових деривата, као и постојеће творенице са префиксима *до-*, *за-*, *на-*, *из-* и сл., међу којима се налазе и одреднице *окречаваји*, *окречавији*, *окречайи*, *окречиији*, *окречњаваји*, *окречњавији*, *окречњији* из 17. тома Речника САНУ:

креч *кречав*, *кречан*, *кречана*, *кречански*, *кречање*, *Кречар*, *кречар*, *кречара*, *кречарев*, *Кречарев*, *кречаров*, *Кречаров*, *кречарски*, *кречаси*, *кречайи*, *кречевии*, *кречење*, *кречилац*, *Кречина*, *кречиији* (*докречиији*, *закречавање*, *закречаваји*, *закречайи*, *закреченост*, *закречење*, *закречивање*, *закречиваји се*, *закречиији*, *накречиији*, *искречиији*, *окречаваји*, *окречавији*, *окречайи*, *окречиији*, *окречњаваји*, *окречњавији*, *окречњији*), *Кречић*, *Кречко*, *Кречковић*, *кречлејисаји*, *кречлив*, *кречник*, *кречница*, *кречнички*, *кречнични*, *Кречно*, *кречњав*, *кречњаја*, *кречњак*, *кречњаси*, *кречњача*, *кречњачки*, *кречов*, *кречовии*, *Кречовић*, *кречомер*, *кречомјер*, *кречорога*, *кречовиворан*, *Кречуљ*, *кречуља*, *кречуљав*, *кречуљаси*, *кречуша*.

Велики број деривата турцизма *креч* указује на његову велику деривациону способност. *Креч* је један од бројних примера потпуно адаптираних турцизама⁵ у граматички и семантички систем српског језика. Из овога следи и то да турцизам *креч* припада групи лексема које су способне за семантичко варирање, а то су „просте, основне лексеме у номинационим реализацијама, које припадају ускоме делу општег лексичког фонда, ономе који је познат највећем делу говорника“ (Гортан-Премк 2002: 104). Полисемија је, као и деривација, важан показатељ адаптираности. У 17. тому Речника САНУ глагол *одуларити* има најбогатију полисемију:

одуларити, одуларѝм (трп. пр. одуларѝрен) свр. I. 1. *скинути улар (коњу, волу и сл.), ослободити улара, разуларити, изуларити*. 2. *фиг. (децу) дозволити (деци) необуздано понашање, разузданост, распуштити, размазити*. 3. *покр. снажно ударити, одаламити, млатити*. II. ~ се 1. а. *ослободити се улара, изуларити се (о коњу, волу, и сл.)*. б. *фиг. ослободити се контроле, стеза, постојања непослушан; постојања разуздан, испусти, распуштити се*. 2. *покр. одвојити се, удаљити се, одбити се*.

Фигуративна употреба турцизама је честа појава, јер је већи број ових лексема стилски обележен.⁶

На основу турцизама забележених у 17. тому, као и у свим досад објављеним томовима, може се закључити и то да Речник САНУ поседује најпотпунији попис турцизама.⁷

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Адамовић 1976:** Милан Адамовић, Турске позајмице неосманског порекла, *Наши језик* XXII/1–2, Београд, 24–34.
- Барјактаревевић 1966:** Фехим Барјактаревевић, Абдулах Шкаљић, Турцизми у српскохрватском језику, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* XXXII, Београд, 113–123.
- Бојанић–Тривунац 2002:** Михаило Бојанић и Растислава Тривунац, Рјечник дубровачког говора, *Српски дијалектолошки зборник* XLIX, Београд.
- Гортан-Премк 1997:** Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

⁵ Турцизми који су адаптирани слично као и *креч* и који имају богату деривацију су нпр. *боја, јасћук, комишија, марама, чарайа, чорба, џеј, шећер* и сл.

⁶ Код глагола *озуђуриити, олучиити, ојармачиити* такође је забележена полисемија.

⁷ Корпус Шкаљићевог Речника турцизама (Шкаљић 1979), који је један од извора Речника САНУ, броји 8742 речи. Речник бележи само око петину речи обрађених у 17. тому Речника САНУ.

- Гортан-Премк 2002:** Даринка Гортан-Премк, Семантичко-деривациони речник српског језика, у: *Дескриптивна лексикографија и њене теоријске основе*, Нови Сад — Београд, 103–110.
- Динић 1988:** Јакша Динић, Речник тимочког говора, *Српски дијалектолошки зборник XXXIV*, Београд, 7–337,
- Живковић 1987:** Новица Живковић, *Речник ипиројског говора*, Пирот.
- Жугић 2005:** Радмила Жугић, Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник LII*, Београд.
- Златановић 1998:** Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање.
- Марковић 1986:** Миодраг Марковић, Речник народног говора у Црној Реци, *Српски дијалектолошки зборник XXXII*, Београд, 243–500.
- СТИЈОВИЋ 1990:** Рада Стијовић, Из лексике Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*, Београд, 119–381.
- Томић 1989:** Миле Томић, *Речник радимског говора*, *Српски дијалектолошки зборник XXXV*, Београд, 1–175.
- Ћупић–Ћупић 1997:** Драго Ћупић и Жељко Ћупић, Речник говора Загараца, *Српски дијалектолошки зборник XLIV*, Београд, 3–577.
- Пешикан 1973–1974:** Митар Пешикан, Трећина посла на изради великог речника САНУ, *Наш језик XX/1–5*, Београд, 11–22.
- Радовић–Тешић 2004:** Милица Радовић–Тешић, Богаћење лексике префиксацијом, *Српски језик 9/1–2*, Београд, 219–226.
- Речник САНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–17, САНУ — Институт за српски језик, Београд, 1959–2006.
- Речник МС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- Станић 1991:** Милија Станић, *Ускочки речник II*, Научна књига, Београд.
- Танасковић 1983:** Darko Tanasković, Sociolingvistički aspekti ideologizacije pozajmljenica, у: *Jezik u savremenoj komunikaciji*, Београд, 96–115.
- Шкаљић 1979:** Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Summary

Marija Đinđić

TURKISH BORROWINGS IN THE 17TH VOLUME OF THE DICTIONARY OF THE SERBO-CROATIAN LITERARY LANGUAGE AND VERNACULARS (RSA)

The study discusses Turkish borrowings from the 17th volume of the Dictionary of the Serbo-Croatian Literary Language and Vernaculars (RSA). Verbs (more than a half of the total number), followed by nouns (about a third) prevail among the Turkish borrowings and the other word categories rarely occur among them. The excerpted verbs indicate the enrichment of lexical fund in the process of prefixation.

One number of analyzed lexis is not used in standard Serbian (part of regional and obsolescent lexis). On the other hand a big number of them are still in use and show a great degree of adaptation in Serbian. This is proved by the fact that a great number of these words have served as a basis for derivation. According to the made analyses, the RSA possesses biggest register of Turkish borrowings in Serbian.